

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

**Az internetes szerzői jog,
és annak könyvtári vonatkozásai**

Írta:

Senkei-Kis Zoltán

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Irodalomtudományi doktori iskola
Könyvtártudományi program

Témavezető:

Prof. Dr. Sebestyén György
az irodalomtudomány kandidátusa
tanszékvezető egyetemi professzor
doktori program vezető

Budapest
2009.

1. A választott témakör jelentősége

Korunk vitathatatlanul fontos és megkerülhetetlen területe az elektronikus/digitális dokumentumok szerzői jogi megítélése. Igaz ez – sok egyéb terület mellett – a hazai és nemzetközi könyvtári rendszerre is. Kutatásom célja e sokrétű probléma feltárása, értelmezése, illetve megoldások keresése, mellyel ebben a nehezen átlátható témában a megfelelő tájékozódáshoz kívánok hozzájárulni.

Napjainkra a globális gazdaság által irányított információs társadalomban az Internetnek köszönhetően elektronikus/digitális dokumentumok milliói árasztják el a világot. E „határtalan” információfolyam alapjában változatlanul meg a korábbi időszak „hagyományos” művekre kidolgozott és jól működő szerzői jogi szabályozását, mely ebben a környezetben nem állja meg a helyét. A megfelelő megoldás nem pusztán a szerzőknek, műveik előállításának az érdeke, hanem a kiadók, szolgáltatók, jogalkotók, könyvtárosok egyaránt szeretnénk megbízható jogi háttérrel dolgozni. Persze a másik oldalról, a felhasználókról sem szabad megfeledkezni, akik e nehezen követhető, illetve csak részben szabályozott területen gyakran akarataikon kívül sértik meg a szerzői jogot.

2. Célkitűzés, a kutatás tárgya és módszere

Kutatásom célja annak megválaszolása, hogy miként valósítható meg az Interneten keresztül tömegesen terjedő elektronikus/digitális tartalom szerzői jogi szabályozása, különös tekintettel a hazai könyvtárak vonatkozásában. A problémakör kifejtése céljából az érdekezésben röviden áttekinttem az Információs Társadalom, az Internet, illetve az általa közvetített digitális kultúra alapjait, összefüggéseit, hiszen ezek lefektetése nélkül nehezen értelmezhető az a megújult környezet, melynek szerzői jogi szabályozása annyi problémát rejti magában. Vizsgálom a digitálizálási eljárásokat, illetve az elektronikus dokumentumok természetét. Áttekintek néhány megkerülhetetlen szerzői jogi alapfogalmat, majd röviden bevezetem a szerzői jog történetének legfontosabb állomásait. Összefüggéseiben tanulmányozom a könyvtárak, elektronikus dokumentumok és szerzői jogok kapcsolatát, s végül bizonyos megoldási törekvéseket, kezdeményezéseket veszek szemügyre.

Disszertáción készítésekor igyekeztem az elméleti és gyakorlati ismereteket egyaránt hasznosítani és elemezni.

Az elméleti háttér feltárása a hazai és nemzetközi jogtudományi, valamint könyvtár- és információtudományi szakirodalom, illetve szakcsajtó áttekintésével valósult meg, mely egyaránt jelentette hagyományos és elektronikus források elemzését.

A gyakorlati részekre vonatkozó információmat elsősorban személyes tapasztalatok útján szereztem meg. Megkönyvítette a helyzetemet a különböző típusú könyvtárakban végzett több éves munkám, mely által a szakmai tapasztalat mellett a szerzői jog gyakorlati megvalósulásával is megismerkedhettem. Említést érdemelnek ezen túl a konferenciákon való részvételem, a könyvtári és jogi szakemberekkel folytatott konzultációim.

Itt kell megemlítenem az oktatói munkám során kollégáimtól és hallgatóimtól kapott észrevételeket, megjegyzéseket is, melyek szintén nagyban hozzájárultak disszertációm megszületéséhez.

3. A kutatás eredményeinek összefoglalása: következtetések, javaslatok

I. tézis: A könyvtárak – hazai és nemzetközi szinten egyaránt – nagy változáson mennek keresztül, hiszen a digitális dokumentumok tömeges elterjedése és ezzel párhuzamosan a hagyományos papíralapú dokumentumok visszaszorulása következtében az eddigi dokumentum-központú szemléletet fel kell váltania az információt előtérbe helyező és szolgáltató könyvtárképpnek.

Dolgozatomban részletesen leírom, statisztikai adatokkal igazolom, hogy milyen mértékben változott meg az utóbbi két évtizedben a hagyományos és digitális dokumentumok aránya, mely egyértelműen bizonyítja, hogy egy másfajta szemlélet szükségesetlik a könyvtárak számára is, hiszen ez utóbbi dokumentumtípus kezelése nem hasonlítható az előbbihez.

A dokumentum fogalma az idők során sokat változott. A dokumentum lényege, hogy az információt rögzítve tartalmazza. A dokumentum olyan önálló szellemi termék, független információegység, melynek célja az információ közlése, a tudás átadása. A könyvtárak feladata a dokumentumok gyűjtése, tárolása, rendszerezése és a felhasználók számára hozzáférhetővé tétele.

Az előállítás technológiája szerint nyomtatott és elektronikus dokumentumokat különböztetünk meg. A nyomtatott dokumentumok az információhordozótól elválaszthatatlanul, kézzel fogható formában léteznek. Az elektronikus dokumentumok analóg vagy digitális adatokat tárolnak.

Léteznek digitális platformon létrejövő (csak digitális formában létező) és digitalizált (eredetileg nem elektronikus formában készült) dokumentumok. Legfontosabb meghatározás magáé az elektronikus dokumentumé: Az elektronikus dokumentumok: számítógéppel kezelhető, digitálisan kódolt dokumentumok, beleértve azokat, amelyek valamely fizikai hordozón jelentek meg, és használatukhoz számítógéphez illesztett vagy annak részét képező periféria szükséges, illetve azok, amelyek hálózati úton érhetők el.

Nyilvánvaló, hogy az elektronikus dokumentumoknak vannak bizonyos egyértelmű jellegzetességei, amelyek megkülönböztetik őket a nyomtatott dokumentumoktól. Ilyen jellegzetességek például a könnyű manipulálhatóság, külső és belső linkek hozzáadásának lehetősége, egyszerű transzformálhatóság, azonnali adatátvitel, korlátlan másolhatóság. Az elektronikus publikálásban tehát a legnyugtalanítóbb aspektus a változathatóság. Ez a folyamat vezetett a szerzői jog megváltoztatásának igényéhez is, mely igen sarkalatos kérdés a könyvtárak számára, ha feladatukat maximálisan, s ezzel együtt jogszerűen kívánják el látni.

II. tézis: Az elektronikus dokumentumok tömeges elterjedés szükségessé tette egy – az eddigiektől eltérő – minden típusú alkotói műre kiterjedő szerzői jogi rendszer kidolgozását.

Ma már mérhető annak az információnövekedésnek a mértéke, melyet az Internet tömeges elterjedése okozott. Értekezésemben vizsgálom, hogy milyen nehézségeket okoz a jogalkotóknak ezzel a megváltozott helyzettel megbirkózni. Felteszem a kérdést, hogy kell-e, egyáltalán lehetséges-e az Internetet szabályozni, és ha igen milyen módszerekkel. E kérdésben mind a mai napig megszlik a szakemberek és a felhasználók véleménye. Attól, hogy az Internetet nem irányítja semmilyen központi hatóság, még lehet, sőt kell is rá szabályokat alkotni. Viszont egy nehezes vagy bizonytalan szabályozórendszer gátolhatja a jogvédelel anyagok terjedését vagy tömeges jogvédelel szülhet. A szerzői jog nem tesz különbséget a dokumentumok között, legyen az elektronikus vagy „hagyományos”. Elviekben a hordozójától függetlenül minden szerzői műnek ugyanolyan védelmet kell kapnia. A szerzői jog intézménye tulajdonképpen az Internet tömeges méretű elterjedéséig sikeresen működött, a digitális forma azonban nagyon megbonyolította a szabályozást. Teljesen világos, hogy az elektronikus dokumentum egy egészen más természetű dolog, mint a „hagyományos”, azaz papír alapú dokumentum, hiszen állandóan változó/változtatható, másolható, stb., minek következtében az eddig kíválóan működő és érvényben lévő szabályok nem igazán alkalmazhatók rá. Az elektronikus dokumentum megjelenése jelentős mértékben megváltoztatta a szerzői jogi környezetet. Ma már nemcsak arra van lehetőség, hogy hatalmas dokumentummennyiséget tároljunk, hanem arra is, hogy azt korlátlanul másoljuk, az eredetivel teljesen megegyező minőségben és tartalommal többszörösről. A hagyományos szerzői jogok képviselői ugyan kétségbeesett kísérleteket tesznek az elektronikus információk szabad áramlásának jogi akadályozására, de jól látható, hogy előbb-utóbb a szerzői jognak kell megváltoznia és igazodnia az új, elektronikus világhoz.

III. tézis: Digitális környezetben eltérő megoldások szükségesek a különböző típusú szerzői művek jogi szabályozására. Ilyen megoldással kecsesgetnek a DRM-rendszerek, (Digital Rights Management), vagy akár a Creative Commons.

Az elektronikus jogkezelés körébe általában azok az eszközök tartoznak, amelyek lehetővé teszik, illetve szabályozzák a digitális tartalmakhoz való hozzáférést. A DRM-rendszerek két alapvető célja az azonosítás és a jogérvényesítés.

A szerzői jogok érvényesítéséhez feltétlenül szükség van egyrészt a szellemi alkotások és az alkotásokon fennálló jogok, másrészt az alkotók és a szerzői jogi jogosultak azonosítására, vagyis az alkotókra és azok szerzői jogaira vonatkozó adatok közlésére. A szerzői jogok érvényesítéséhez szükség van továbbá a felhasználásra vonatkozó szabályok megadására, valamint a felhasználás körülményeiről, illetve a felhasználás tényéről szóló adatokra.

Értekezésemben vizsgálom a Digitális Objektum Azonosító, a digitális vízjel, az elektronikus aláírás, titkosítás, hitelesítés típusait, eseteit.

Egy teljesen másfajta kezdeményezés a Creative Commons, ami egy, a szerző által a mű mellé adott jognyilatkozat (licenc), melyben a szerző meghatározhatja, hogy a mű felhasználói mit tehetnek szabadon a művel, és milyen felhasználások esetében kell a szerzőhöz fordulni engedélyért. A CC licenc alkalmazásával a szerző könnyedén és különösebb jogi jártasság nélkül engedélyezheti alkotása többszörözését, átdolgozását vagy feldolgozását; meghatározhatja, hogyan terjeszthetik és/vagy hogyan kereshetnek pénzt az adott művel.

A CC jogászok által létrehozott, kötelező érvényű *szertődéskor ad*, amely a mű szerzője és felhasználója közötti viszont szabályozza, és amelyet 32 országra 32 különböző nyelvi, jogi környezetére, köztük magyarra is lefordítottak. Nem áll szemben a szerzői jog rendszerével, inkább kiegészíti azt.

A CC arra a felismerésre épül, hogy az internet és az új média-technológiák megjelenése a felhasználási formákat jelentősen megváltoztatta. A CC kezdeményezői nemcsak a tudományos tartalmakkal foglalkoznak. Abból indulnak ki, hogy az automatikus szerzői jogi védelem sok esetben akadályozza a szellemi alkotómunka ösztönzését és az egyetemes kultúra értékeinek megővését.

Egyértelműen kijelenthető, hogy nem vehető egy kalap alá a digitális művek egyre szélesedő skálája, nem alkalmazható minden típusra egyféle szerzői jogi védelem. Könyvtári szempontból talán a legfontosabbak az írott művek, hiszen ezeket szolgáltatja legnagyobb százalékban az intézmény. Csupán erre az egy típusra is nehéz megfelelő, mindenki számára kielégítő és egyforma védelmet nyújtó jogszabályokat alkotni.

IV. tézis: DRM (Digital Rights Management) avagy digitális/elektronikus jogkezelés bizonyos esetekben súlyosan sérti a felhasználók személyiségi jogait, amely ellen már nemzetközi könyvtári szervezetek is tiltakoznak.

A DRM a védett digitális tartalmak illegális terjesztése ellen kifejlesztett műszaki eljárások rendszere, amely korlátozza, illetve megakadályozza a jogosulatlan hozzáférést a jogvédelem alatt álló tartalmakhoz. Lehetővé teszi a felhasználás engedélyezését, a tartalomátvitelt a jogosulttól a felhasználóig, és a felhasználási díj elszámolását. Dolgozatomban vizsgálom ennek a DRM negatív hatását is, hiszen nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy ezen technológiák alkalmazása során sokszor sérül/het a felhasználók intím szférája. A digitális jogkezelési technikákat tisztességtelen dolgokra is fel lehet használni (pl. megfigyelés), és sajnos egyre gyakrabban fel is használják. Egyre több internetes szolgáltató él azokkal az új technikai lehetőségekkel, amelyek alkalmasak a használók azonosítására, illetve érdeklődésük, ízlésük, vásárlási szokásaik nyomon követésére. Vanak olyan megoldások, amelyekkel az Internethasználók összes lépését nyomon lehet követni és mindezt rögzíteni is.

A nemzetközi könyvtári szervezetek is tiltakoznak a DRM-technológiák bizonyos alkalmazásai ellen, melyek időnként kifejezetten sértik a felhasználóknak a szerzői jogi törvényekben biztosított jogait, illetve nem biztosítják az Internethasználók személyes adatainak védelmét. Az EBLIDA azt is szóvá tette, hogy az EU-s szakértők az összes ingyenes felhasználást jogsértésnek, „kalózkodásnak” könyvelik el, holott éppen a szerzői jogi törvények biztosítják azokat a kivételeket, amelyekkel a közgyűjtemények, az iskolák, a magán-személyek – bizonyos korlátozott feltételrendszer érvényesülése esetén – élhetnek. Ezekben a kivételes esetekben jogszerűen használják a jogvédett műveket ingyen és a szerző engedélye nélkül. A DRM-rendszerekkel kapcsolatban javasolják, hogy azok ne csak a művek integritását, hanem a felhasználók magánszféráját is védjék, használatuk pedig legyen egyértelmű és felhasználóbarát. Indokolt esetben legyen mód a védelmi rendszer jogszerű megkerülésére – például ha közgyűjtemény akar archiválni egy művet, fel lehessen oldani a másolásvédelmet.

A digitális jogkezelés során a legális és az illegális felhasználások esetében ugyanazt a szabályrendszert alkalmazzzák – ráadásul gyakran úgy, hogy ezzel nemcsak a használók jogos érdekeit, de gyakran még a magánszféráját is megsértik.

V. tézis: A szerzői jog kérdése ma már üzleti, gazdasági tényezővé vált. Minden szerzői műfűpusnak megvan a „hasznélvező” (kiadó, terjesztő, jogtulajdonosok, stb.), akiknek anyagi érdekük a minél szigorűbb szerzői jogi szabályozás, mely garantálja számukra a busás hasznot.

Az információs társadalom létrejötte vezetett ahhoz, hogy az információ mindennél értékesebb erőforrás lett, és kialakult egy egyre hatékonyabb és egyre gátlástalanabb eszközökkel működő tudásipar, valamint kultúra- és szórakoztatóipar. Értelhető tehát, hogy az eredetileg a fizikai hordozók sokszorosítását szabályozó copyright törvények, valamint az új találmányok alkotóit védő szabadalmak által biztosított előjogokat kihasználva igyekeznek minél nagyobb területeket bekeríteni maguknak ebben az új világban. Így azután ma már szinte minden terméket levedelmek, s gazdasági és politikai befolyásukat latba vetve folyamatosan megemleltik a védelmi idő hosszát. Ezáltal a kultúrának ez a faja *privatizálása* visszafelé is folyik, korábban már közkinccsnek minősített művek kerülnek újra magántulajdonba. Ehhez nagyfokú médiakonzentráció is társul: néhány nagy társaság kezében van szinte minden fontos lap- és könyvkiadó, rádió- és tévécsatorna, filmvállalat, és most már az internetes tartalomszolgáltatás is. Ezek az óriások nemcsak azért nézik rossz szemmel a digitális eszközökben és hálózatokban rejlő nagyobb szabadságfokokat, mert féltik a magánmások miatt kieső bevételeiket, hanem mert azt szeretnék, hogy az emberek csak az általuk előállított kultúrára figyeljenek, s ezen túlmenve mások számára megpróbálják lehetetlenné tenni az alkotást, a korábbi tudásra és kultúrára való építkezést. Ugyanakkor a copyright-iparágakban rejlő nagy pénz csábítása miatt rövid idő alatt kiépült egy ugyanolyan illegális másoló- és terjesztőhálózat, mint amilyen más ipar- és divatcikkekknél is létezik: így sokszor már a hivatalos megjelenés előtt megvehetők/letölthetők a legújabb filmek, zenék és könyvek. Továbbá a szellemi alkotások sajátos tulajdonjogi védelmével viszszaelő multik ellen egyfajta *szabadságárcos* mozgalom is szerveződött.

Vizsgálatom során egyértelműen kiderült, hogy ma már jelentős gazdasági érdekek fognak kockán, és a szerzői jogi ipari lobbis óriási befolyással bír a nemzeti és nemzetközi szerzői jog fejlődésére.

4. A dolgozat eredményeinek hasznosítása

A doktori értekezésem megírásával ahhoz az egyre gazdagabbá váló, több tudományágat, illetve interdisciplináris területet érintő, mégis legszorosabban a szerzői joghoz kapcsolódó szakirodalomhoz kívántam hozzátenni, amely korunk megváltozott, digitálissá vált világában próbál utat mutatni minden „felhasználónak”, s reményeim szerint új, eddig ismeretlen adatokat, adalekékokat jelenthet, összefüggéseket tárhat fel, segítségül szolgálhat a gyakorlati információs- és könyvtári munkában, valamint használható a tudományos tevékenység és az oktatás vonatkozásában is.

A dolgozat a szerzői jogi kérdésekre koncentrált, s vizsgálja ezek természetét (különböző környezetben), az eddigi próbálkozásokat, s az esetleges jövőbeni megoldásokat. A hangsúly mindvégig a könyvtári vonatkozásokra esik, hiszen könyvtárosként, s az ELTE BTK Informatikai és Könyvtártudományi Intézet Könyvtártudományi Tanszékének oktatójaként számomra ez a leglényesebb. A disszertáció tartalmát igyekeztem úgy kialakítani, hogy az alkalmas legyen az ezen a területen – általam is – oktatott tárgyak elsajátítására, illetve kutatási forrásként való felhasználására.